Ливница Пантелић
Pantelić Foundry

Завод за заштиту споменика културе града Београда
Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade

Основа Ливнице по пројекту Јосифа Маркса из 1926. године
Ground-floor plan of the Foundry after the design by Josif Marks of 1926

Стара зграда Ливнице „Пантелић“, око 1923.
Pantelić Foundry, old building, ca 1923

Ливница „Пантелић“, један од најстаријих објеката техничког наслеђа на подручју града, налази се у оквиру најраније урбанизованог дела српске престонице у данашњим оквирима, Старог језгра Земуна, на углу Гајеве и Доситејеве улице. Њено очувано јединство простора, технологије и алата којима су израђивана звона и сатови по којима је постала позната не само у Земуну и његовом ширем окружењу, већ и у границама тада Аустроугарске монархије, данас представља сведочанство развоја занатства Београда у временском периоду дужем од сто педесет година. Осим вредности исказаних у садржају материјалних остатака, ова радионица је све до средине седамдесетих година прошлог века сачувала оригиналне облике и процесе занатске делатности на нашим просторима и била центар у којем су се формирале генерације младих занатлија.

Ливницу је основао давне 1854. године Ђорђе Пантелић као браварску радњу за поправку и израду ситнијих предмета за домаћинство. У прво време био је то мали „шлосерај“ у трошној приземној кући која се налазила на месту данашње Ливнице. У овој радионици производили су се они предмети за чију је израду био довољан ковачки чекић и наковањ, па су се тако у њој ковале браве и кључеви, гвоздене ограде за балконе,

Ливница у време највеће производње
Foundry at the peak of production

степеништа и баште, израђивали се шпорети, сацаци и пећи, а била је то и једина радионица „све до Новог Сада“ која је израђивала и „баждарила“ кантаре за мерење. Њен успон започео је 1870. године са повратком најстаријег Ђорђевог сина Павла Пантелића (Земун, 1858 – Земун, 1924) из Беча и увођењем техничких и занатских новина у процесе производње. У то време мала радионица прерасла је у творницу торањских сатова за цркве, школе и важније градске палате и звоноливницу. Неки од торањских сатова израђени су за значајне објекте Београда и Србије попут Харишеве капеле на Земунском православном гробљу, Саборне цркве, Војне болнице, Народног позоришта, Крсмановићеве куће на Теразијама, Ратничког дома, Управе фондова и друге јавне објекте. Паралелно са израдом сатова, као саставни део његовог механизма, радионица је почела да лије мала звона за откуцавање часова. Убрзо се прешло и на ливење звона за школе, суднице и надлештва да би убрзо почела производња и великих црквених звона. Ова два производа нису временом условила само промену назива фирме него су постала основна производна делатност Ливнице. С обзиром да је од једне до друге поруџбине пролазило доста времена, Ливница је морала да има и додатни програм, па су тако настајали специфичан алат и алатне машине. Ова допунска делатност обухватила је изузетно широк асортиман производа од израде бунарских пумпи за воду, значки за псе, табли са називима улица, фирми и занимања до клупа за црквене порте. У овом процесу промена у Ливници је почела и израда новог савременог алата по нацртима Павла Пантелића. Истовремено, некадашња мала браварска радионица прерасла је и у занатски центар за Земун и околину из којег су се преносиле техничке и технолошке новине које су у град стизале углавном из свих делова средње Европе.

Ентеријер браварске радионице, 1970.
Interior, machine workshop, 1970

Након Павлове смрти 1924. године, породичну традицију наставио је његов рођак Тома Пантелић (Јагодина, 1896 – Београд, 1978) који је, попут својих претходника, стално унапређивао процес производње. Тома Пантелић, не мењајући основни карактер поступка ливења и прилагођавајући га новим захтевима тржишта, одбацио је све техничке поступке који нису одговарали новим материјалима, самим производима и наручиоцима. Нове потребе захтевале су нови и већи радни простор па се из тих разлога 1926. године, према плановима земунског градитеља Јосифа Маркса, приступило преуређењу мале и трошне радионице у модерну творницу, чији је простор одговарао технолошком процесу ливења звона и изради торањских сатова. Тада је Ливница добила садашњи изглед и просторну организацију. Подужним трактовима постављеним на регулацију Гајеве и Доситејеве улице, Ливница јасно изражава свој унутрашњи садржај и карактеристике земунског градитељства са почетка прошлог века. Њен простор чине ковачница, браварска радионица, стара и нова ливница са ливачким пећима, магацин и канцеларија. Фасаде су једноставне стилске обраде, компоноване у духу историцизма са ритмичним низом прозора истакнутим сведеном, геометријском декорацијом прозорских шембрана и засеченим углом наглашеним богатијом пластиком са примесама необарока. Дворишне фасаде обрађене су скромно без примене декоративне пластике. На кровним равнима издижу се димњаци, од којих онај који се користио у ливници и данас доминира својом висином. Архитектоника угаоног сегмента објекта, надвишеног лучним тимпаноном са сатом израђеним у Ливници изнад кога је година оснивања и металним звоном на венцу, просторно одређује његов положај на углу улица, дајући му препознатљив и доминантан изглед у непосредном окружењу. На бочним атикама некада се налазио натпис са именом власника исписан на два писма - ћирилици и латиници.

Три генерације мајстора-занатлија водили су Ливницу, која је, сталним унапређивањем делатности и применом технолошких новина, преузела водећу улогу у занатству као и у свеукупном привредном развоју града. Своје производе излагала је на сајмовима и изложбама у Београду, Осијеку, Будимпешти, Скопљу, Загребу за које је одликована бројним признањима. Међу најзначајнијим наградама јесу велика медаља са Будимпештанске изложбе 1896. године организоване у част хиљадугодишњег постојања угарске круне и Орден Светог Саве V реда којом је краљ Александар I Карађорђевић одликовао мајстора Тому Пантелића. Осим неоспорног доприноса развоју занатства, за Ливницу „Пантелић“ везани су и други историјски догађаји од несумњивог значаја за привредни развој Земуна и околине попут појаве првог чамца са парним мотором на Дунаву, израда парне локомобиле у самој радионици, покушај постављања првог сата на електрични погон на згради Палате „Зора“ у Кнез Михаиловој улици, гашење пожара као и испумпавање воде из земунске канализације у Дунав са пумпама сопствене производње.

Све до средине седамдесетих година прошлог века, Ливница је чувала оригиналне облике и процесе занатске делатности на нашим просторима. У њеним радионицама остао је сачуван првенствено алат и то од најстаријег ручног за обраду гвожђа до комплета браварског и алата за ливење звона и израду торањских сатова, као и помоћног прибора и машина. Документација, која је настајала непосредно након извршених радова на објектима и пратила богату делатност Ливнице, као и многобројни планови, цртежи и скице имају несумњив значај за Службу заштите културног наслеђа.

Ливница Пантелић више од четири деценије није у функцији. Први корак на путу обнове овог споменика културе и његовог укључивања у живот, најпре локалне заједнице, а потом и ширег градског и регионалног подручја, предвиђен је Идејним решењем реконструкције и ревитализације урађеним у Заводу за заштиту споменика културе града Београда из 2009. године. Поред неопходне санације и рестаурације постојећег објекта и реконструкције порушеног дворишног крила некадашње нове ливнице, дефинисана је нова функционална схема и садржај који би требало да омогући активно и поливалентно коришћење Ливнице Пантелић у области културе и туризма.

Након урађеног Идејног решења реконструкције и ревитализације Ливнице Пантелић са дефинисаним просторно-програмским садржајем Завод за заштиту споменика културе града Београда и Општина Земун потписали су Протокол о сарадњи на реализацији пројекта заштите, уређења и коришћења, обавезујући се на заједничко деловање са циљем да се афирмишу вредности културног добра и након спроведене рестаурације и реконструкције споменик културе да га учине доступним јавности. Протокол предвиђа израду Главног пројекта реконструкције и адаптације објекта, чији ће носилац израде бити Завод за заштиту споменика културе града Београда.

У току 2012. године у оквиру програма Љубљански процес II – Рехабилитација нашег заједничког наслеђа 2011-2014. године подржаног од стране Европске комисије и Савета Европе, Ливница Пантелић је кандидована за листу приоритетних интервенција. Предлог је усвојен и подржан од стране Националне радне групе, тако да се Ливница нашла у групи од десет објеката и локалитета високог значаја за која се сматра да им је потребна хитна конзервација и/или рестаурација. Жељени циљ и резултат примене принципа и методологије Љубљанског процеса II је да обновљено културно наслеђе постане један од кључних елемената у одрживим политикама развоја и управљања баштином, као и боље интегрисање баштине кроз развојне планове. Како би се афирмисали стари, заборављени занати, презентовала и промовисала аутентична намена, технологија израде и алати некада коришћени у поступку ливења, на самом почетку спровођења процеса рехабилитације успостављена је сарадња са Музејом града Београда како би се сагледале могућности и начини презентације покретног фонда Ливнице у складу са савременим музеолошким принципима и праксом. Значајну улогу у читавом процесу има и Српско ливачко друштво како у спровођењу реконструкције некадашњег начина ливења тако и у проналажењу заинтересованих институција, организација или појединаца који за основну делатност имају ливарство а могли би да буду потенцијални учесници у поступку рехабилитације и тиме будући корисници објекта. Очувани алати и машине презентовани „in situ“, као и могућа реконструкција процеса производње у оквиру огледне радионице, водили би ка успостављању музеја старих, заборављених заната, промовисању културног наслеђа и његових вредности. На тај начин створили би се услови да Ливница постане незаобилазни културни центар и важна тачка на туристичкој мапи Београда.

Очувањем целовитости, аутентичног изгледа и увођењем нове намене испунило би се завештање Томе Пантелића, последњег власника и мајстора Ливнице. Вредности Ливнице као најстаријег објекта индустријске баштине Београда указују на историјски, технолошки, идентитетски, научно-истраживачки, друштвени и економски значај не само за локално становништво, већ и за Град па и регион. Заједничким деловањем локалне заједнице, служби заштите, струковних и непрофитних удружења, туристичких организација и грађана презентовале би се вредности и значај Ливнице Пантелић са једним циљем - очување традиције, историјског континуитета и друштвених вредности споменика. На тај начин још једно културно добро од националног значаја било би доступно јавности.

Литература:

- Документација ЗЗСКГБ, Досије споменика културе, М. Гордић, Историјат, дескрипција, валоризација.

- Ж. Шкаламера, Старо језгро Земуна II, Архитектонско наслеђе, Саопштења 7, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 1967, 80-81.

- М. Гордић, Ливница Пантелић, Београд 1973.

-Документација ЗЗСКГБ, Идејно решење реконструкције и ревитализације објекта, 2009.

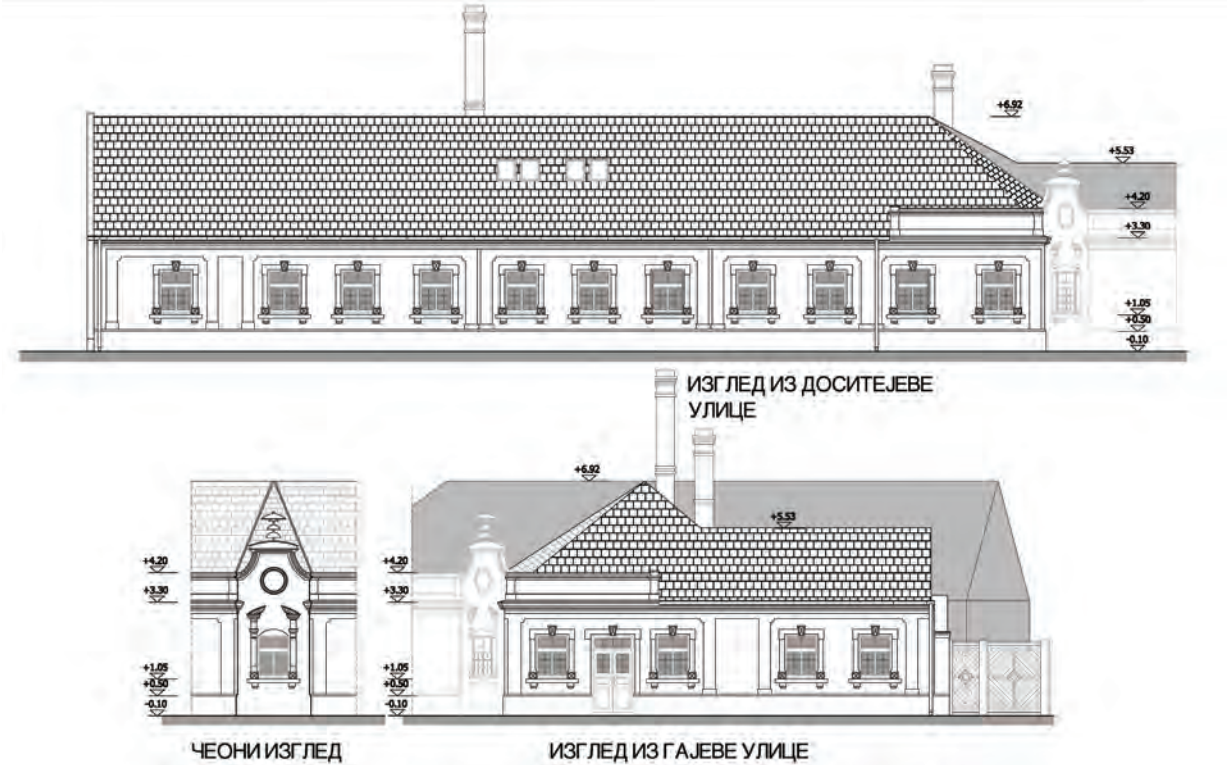

Идејно решење реконструкције и ревитализације објекта, изгледи (2009)
Conceptual design for the reconstruction and revitalization of the Foundry, elevations (2009)

Pantelić Foundry, one of the oldest surviving technical heritage sites in the Belgrade area, is situated at the corner of Gajeva and Dositejeva streets in the old core of Zemun, the earliest urbanized part of the Serbian capital in its present-day boundaries. The preserved unity of space, technology and tools for manufacturing the bells and clocks which earned renown not only locally, but in what then was the Habsburg Monarchy, now stands as a monument to the development of crafts in Belgrade over a period of more than 150 years. Apart from its value embodied in material remains, until the mid-1970s the Foundry kept up the original forms and processes of craft manufacturing and functioned as a training centre for generations of young craftsmen.

The beginnings of the Foundry date back to 1854, when Djordje Pantelić started a shop for repairing and manufacturing small household items and fittings. A small business in a humble one-story house on the site of the present-day Foundry worked with the hammer and anvil, making and repairing items such as locks and keys, iron balcony and stair railings, garden fences, stoves, iron hearth tripods, and was the only workshop "all the way to Novi Sad" that made and "calibrated"

Гајева улица, око 1962.
Gajeva Street, ca 1962

single-pan scales. Its growth began in 1870, with the return of Djordje's oldest son Pavle (Zemun, 1858 – Zemun, 1924) from Vienna and the introduction of technical and technological innovations into the production process. The original small workshop grew into a manufacturer of tower clocks for churches, schools and major town buildings, and a bell foundry. Some of the tower clocks were made for important buildings in Belgrade and Serbia, including the Hariš Chapel in the Orthodox Cemetery of Zemun, the Cathedral, the Military Hospital, the National Theatre building, Krsmanović House in Terazije, the Soldiers' Home, the present-day National Museum and other public buildings. As a clock manufacturer, it cast small bells for striking hours, and soon began to cast bells for schools, courthouses and administration buildings, and finally proceeded to casting large church bells. These two lines of production led not only to a change of the workshop's name, but became its basic activity. To fill the idle time between two orders, the Foundry developed an additional programme, which gave rise to specific hand and machine tools. This additional activity resulted in a wide array of products, from dog badges, doorplates, street name plates, firm plates and benches for churchyards to water well pumps. In this period of change, the Foundry began to make new tools designed by Pavle Pantelić. Moreover, it grew into a craft centre for Zemun and its environs, disseminating technical and technological advancements which mostly came from all over central Europe.

After the death of Pavle Pantelić in 1924, the family tradition was continued by his cousin Toma Pantelić (Jagodina, 1896 – Belgrade, 1978) who kept on improving the production process. Without changing the basic casting method, he adjusted it to new market demands and abandoned all techniques incompatible with new

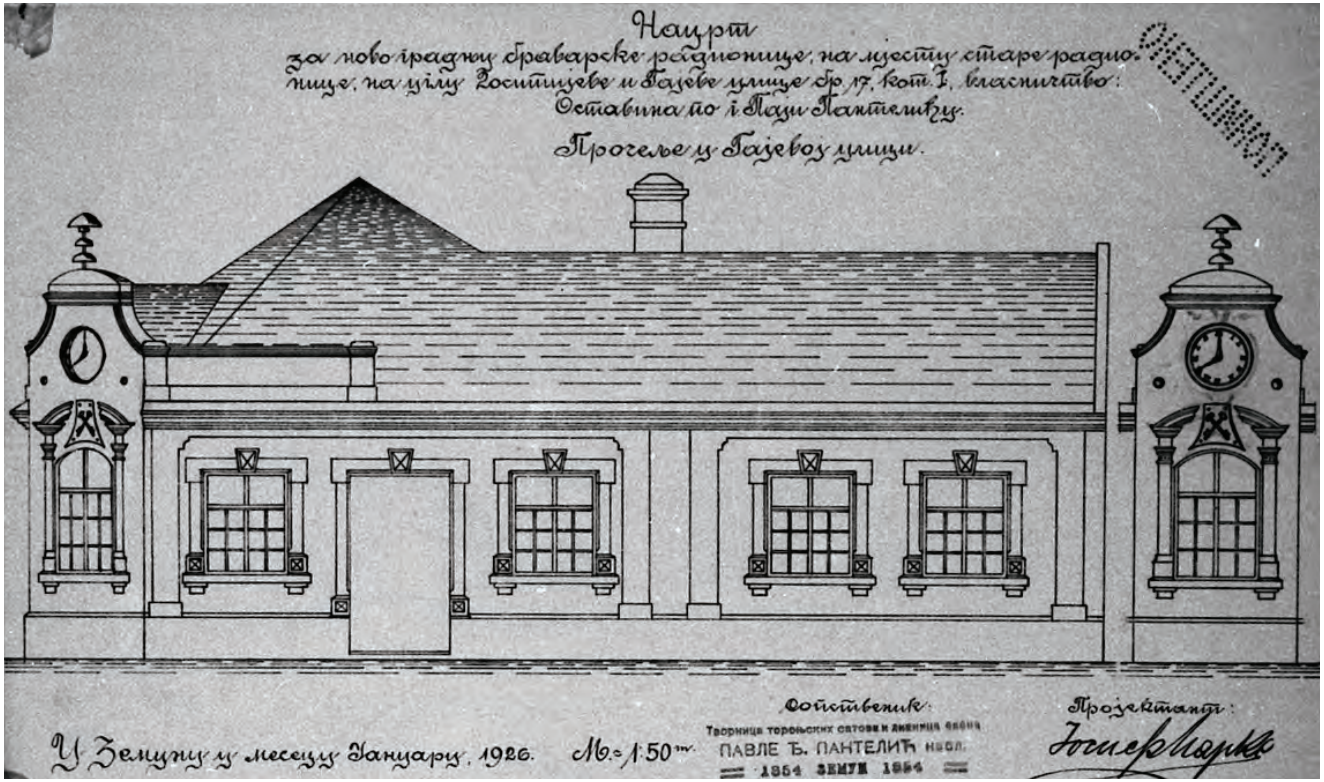

Пројекат Јосифа Маркса, фасада, 1926.
Josif Marks, façade design, 1926

materials, products and clients. The expansion required a new and larger work space. In 1926, the plans of the Zemun builder Josif Marks were used to reshape the small workshop into a modern factory suited to the technological process of bell casting and tower clock manufacturing. It was then that the Foundry was given the spatial organization and appearance that it has today. Two wings built to the Gajeva and Dositejeva street alignments, clearly reflecting the purpose of the structure and characteristics of the architecture of early 20th-century Zemun, house a blacksmith's shop, a machine shop, the old and new foundries with furnaces, a stockroom and an office. Simple in style, the street façades are composed in the spirit of historicism, with a rhythmic row of windows encased by a geometric surround, and a slightly more elaborate truncated corner with its neo-baroque reminiscences. The courtyard façades are plain, and the roof features chimneys, of which the foundry furnace chimney still dominates the surroundings. The corner part of the building shows a concave-sided gable with a segmental pediment. It features a clock manufactured by the Foundry, the year of founding and a metal bell at the top as an accent to its corner location, making it a recognizable and dominant landmark in its physical setting. Two plain parapets at the sides used to feature the name of the owner in two scripts, Cyrillic and Latin.

Three generations of master craftsmen ran the Foundry, which took the lead by constantly improving technology and craftsmanship, giving a boost to the economy of the town. It displayed its products at fairs and exhibitions in Belgrade, Osijek, Budapest, Skopje, Zagreb, and won many awards, of which the most prestigious were a medal of the Budapest Millennial Exhibition in 1896 and the Order of St Sava Fifth Class bestowed on Toma Pantelić by King Alexander I Karadjordjević

of Serbia. Apart from an indisputable contribution to the development of crafts, Pantelić Foundry is associated with other events of significance for the economic growth of Zemun, such as the first steam boat on the Danube, the construction of a steam traction engine at the Foundry, the attempt to mount the first electric clock on the "Zora" building in Knez Mihailova Street, the use of its pumps for putting out fires and pumping out the Zemun sewer system.

Until the mid-1970s the Foundry preserved the original forms and processes of manufacture. Its workshops are a repository of tools, from the oldest iron working hand tools to sets of machine tools and tools for bell casting and tower clock making, as well as accessory equipment. The documentation accompanying the Foundry's rich activity that began to be created immediately after its rebuilding, as well as many plans, drawings and sketches are of obvious interest to the heritage protection service.

Pantelić Foundry ceased operations more than forty years ago. A first step in the revitalization of this heritage site and its inclusion into the life of the local community, the city and the region, has been taken by the Restoration and Revitalization Conceptual Design prepared by CHPBI in 2009. Apart from the necessary repair and restoration of the existing building and the reconstruction of the pulled-down courtyard-facing wing of the former new foundry, it defines a new spatial allocation and functions to ensure an active and polyvalent use of Pantelić Foundry in the field of culture and tourism.

After the completion of the conceptual design for the restoration and revitalization of Pantelić Foundry with the defined layout and functions, the CHPBI and the Municipality of Zemun signed a collaboration protocol relating to the realization of a protection, adaptation and management project, taking obligation to act jointly in promoting the values of the heritage property and to make it accessible to the public after its restoration and reconstruction. The Protocol envisages a detailed reconstruction and adaptation design, which is also to be developed by the CHPBI.

In 2012, within the programme of Ljubljana Process II – Rehabilitating our Common Heritage 2011–2014, supported by the European Commission and the Council of Europe, Pantelić Foundry was nominated for the list of priority interventions. The nomination was accepted and endorsed by the National Task Force and the Foundry has been included in a group of ten heritage properties in urgent need of conservation and/or restoration. The goal and desired result of implementing the principles and methodology of Ljubljana Process II is to ensure that the restored cultural heritage becomes a key element in sustainable development and heritage management policies, and more effectively integrated into development plans. In order to draw public attention to old and forgotten trades and crafts, to present and promote the authentic purpose of the historic property, the technology and tools once used in the casting process, one of the first steps in the rehabilitation process has been to establish collaboration with the Belgrade City Museum on analyzing the possibilities and modes of presenting the movable collections of the Foundry in accordance with contemporary museological principles and practices. An important role in the whole process, both in reconstructing the earlier casting techniques and in arousing the interest of organizations and individuals engaged in metal casting as potential participants in the rehabilitation process and the Foundry's potential users, is played by the Serbian Casters Society. The in situ display of the preserved tools and machines, and possibly the reconstruction of the production process in an experimental workshop, would lead to the creation of a museum of forgotten crafts and the promotion of the cultural heritage and its values, with a view to making the Foundry an unavoidable cultural venue and a landmark on the tourist map of Belgrade.

Preserving the integrity and authentic appearance of the Foundry while giving it a new use would honour the wish of the last owner of the Foundry and master craftsman, Toma Pantelić. The value of the Foundry, as Belgrade's oldest industrial heritage site, resides in its historical, technological, identity, social, scientific and economic significance not only for the local community, but also for the city and the region. Through a concerted effort of the local community, the heritage protection service, professional and non-profit associations, tourism organizations and citizens, the value and significance of Pantelić Foundry would be appropriately presented and made accessible to the public with a view to preserving the historical continuity, tradition and social value of yet another heritage asset of national significance.

Literature

CHPIB Documentation, Cultural Property File: Livnica Pantelić, History, description, evaluation by M. Gordić
Ž. Škalamera, "Staro jezgro Zemuna. II Arhitektonsko nasledje", Saopštenja 7 (1967), 80–81
M. Gordić, Livnica "Pantelić" (Belgrade: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, 1973)
CHPIB Documentation, Conceptual design for the reconstruction and revitalization of the Foundry (2009)

ЛЕГЕНДА ПРОСТОРИЈА

Р.БР.	НАМЕНА ПРОСТОРИЈЕ	П m2	ПОД
1	ВЕЛИКА САЛА	90.90	опека
2	МУЗЕЈСКО-ИЗЛОЖБЕНИ ПРОСТОР	80.80	опека
3	РАДИОНИЦА	31.50	опека
4	ПРЕДПРОСТОР	21.40	опека
5	ТОАЛЕТИ	32.70	кер.пл.
6	ОСТАВА	12.30	кер.пл.
7	ГАРДЕРОБА	4.70	опека
8	ПРЕДПРОСТОР	5.80	опека
9	ПУНКТ ТУРИСТ. ОРГАНИЗАЦИЈЕ	21.20	опека
10	КУХИЊА	7.50	кер.пл.
11	УЛАЗНИ ХОЛ(ДВОРИШНИ)	12.20	кам.пл.
12	ТРЕМ	8.70	кам.пл.
	УКУПНО(НЕТО)	328.80	
	НЕТО ПОВРШИНА(-3%)	318.90	

НЕТО ПОВРШИНА ПРИЗЕМЉА(-3%) 318.90 m2

БРУТО ПОВРШИНА ПРИЗЕМЉА 401.00 m2

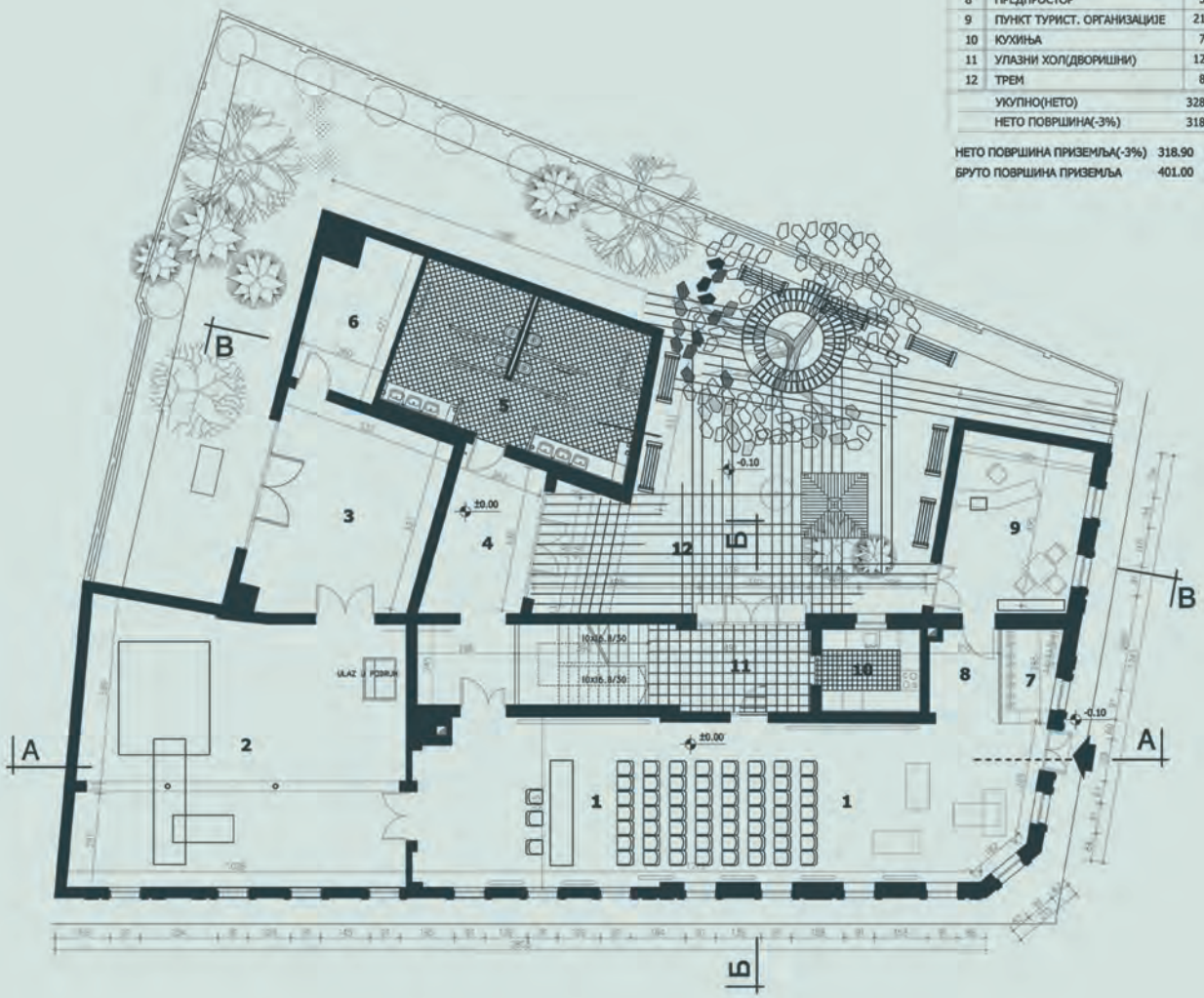

Идејно решење реконструкције и ревитализације објекта, основа приземља (2009)
Conceptual design for the reconstruction and revitalization of the Foundry, ground-floor plan (2009)

Ливница Пантелић

Издавач: Завод за заштиту споменика културе града Београда
За издавача: мр Милица Грозданић, директор
Текст: Саша Михајлов
Лектура: Анђелка Ковачевић
Превод: Марина Адамовић Куленовић
Графички дизајн: Лука Прокић
Фотографија: Снежана Негованović,
Фотодокументација Завода за заштиту споменика културе града Београда
Тираж: 1000 примерака
Штампа: ЈП „Службени гласник", Београд

Београд, 2012. година
Завод за заштиту споменика културе града Београда

Издање је омогућио Град Београд, Градска управа, Секретаријат за културу

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

727.97(497.11 Београд)(036)

МИХАЈЛОВ, Саша, 1975-
Ливница Пантелић = Pantelić Foundry / [текст Саша Михајлов ; превод Марина Адамовић Куленовић ; фотографија Снежана Негованović]. - Београд : Завод за заштиту споменика културе града Београда =Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade, 2013 (Београд : Службени гласник). - 10 стр. : илустр. ; 20 x 20 cm

Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Подаци о ауторки преузети из колофона. - Текст штампан двостубачно. - Тираж 1.000. - Библиографија: стр. 6.

ISBN 978-86-81157-77-0

а) Београд - Ливница Пантелић - Водичи
COBISS.SR-ID 198253324

Завод за заштиту споменика културе града Београда
Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade